

БУЮК ИПАК ЙЎЛИ ТРАНСКОММУНИКАЦИЯЛАРИНИНГ РИВОЖИ - МАРКАЗИЙ ОСИЁ МАМЛАКАТЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙ ТАРАҚҚИЁТ ОМИЛИ

Мирзаева Моҳира Қурбановна
Самарқанд давлат университети
(Самарқанд, Ўзбекистон)
E-mail: mohira7450@gmail.com

Аннотация. Мақолада шарқ мутафаккир алломалари илмий меросининг ипак йўли мамлакатлари ижтимоий тараққиёти ва дунё илму фанига қўшган ҳиссаси илмий фалсафий таҳлил қилиниб, жаҳон тамаддуни ривожидида ипак йўлининг роли очиқ берилди. Бундан ташқари Ўзбекистон ижтимоий тараққиётида ипак йўли транскоммуникацияси ва ахборотлашув асосий ривожлантирувчи куч сифатида таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: Буюк ипак йўли, шарқ, ғарб, илм-фан, дин, маънавият, мутафаккир олимлар, ижтимоий-маданий алоқалар, тараққиёт, Байтул ҳикма, инсон маънавий камолоти.

Аннотация. В статье рассматривается вклад восточных мыслителей в духовное развитие стран Шелкового пути. И научно исследуются роль великого шёлкового пути на мировую цивилизацию. А также анализируется место и роль коммуникации и информации как движущая сила в социальном развитии Узбекистана.

Ключевые слова: Великий шелковый путь, восток, запад, наука, религия, духовность, мыслителей, социально-культурные отношения, развитие, “Байтул хикма” гармонично развитое человек.

Annotation. This article is revealed the social and philosophical analysis of the influences of Eastern thinkers of the Great Silk Road on world science and social development, and is scientifically investigated the role of the Great Silk Road on world civilization. It also analyzes the place and role of communication and information as a driving force in the social development of Uzbekistan.

Keywords: The Great Silk Road, east, west, science, religion, spirituality, thinkers, socio-cultural relations, development, “Baitul hikma”, harmoniously developed person

Дунё халқлари ижтимоий маънавий тараққиёти ва интеграциялашуви жараёни «Буюк Ипак йўли» аъналарининг ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, жаҳон иқтисодий маданияти тизимида муносиб ўринга эгадир.

Дарҳақиқат Шарқ билан Ғарбни боғлаб турган «Ипак йўли» Ўзбекистон худуди орқали ўтиб, бу ерда савдо йўллари туташган, ташқи алоқалар ва турли маданиятлар бир-бирини бойитган. Бугунги кунда ҳам Европа ва Осиёни боғлайдиган бу йўллар мамлакатимиз, қолаверса Марказий Осиё мамлакатларининг ижтимоий маънавий алоқаларида янада такомиллашиб, аҳамияти ошиқ бормокда.

Тарихий ҳақиқат шуни кўрсатадики ижтимоий-манавий алоқаларнинг юксалишида илм-фан, диний, исломий кадриятлар – Қуръони карим, ҳадислар ва шариатнинг асоси - фикхнинг ўрни беқиёс бўлиб, комил инсон тарбиясида, адолат мезонини ўрнатишда, инсонпарварлик, бағрикенглик, ватанпарварлик, инсонлар ўртасида ҳурмат-эҳтиром, ҳамжихатликка даъват этувчи ғоялар ва анъаналарнинг ёйилишида долзарб аҳамият касб этиб келди. Бу ғоя ва анъаналар эса ипак йўли халқлари орасида Имом Исмоил Бухорий, Ҳаким ат-Термизий, фақиҳ Бурҳониддин Марғинонийларнинг хизмати туфайли ёйилди.

Шу боис, ҳозир Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий соҳалар билан бир қаторда илму фан, диний, маънавий меросимизни ўрганиш учун ҳам катта имконият яратилиб, тарихий, цивилизацион ўзгариш ва янгиланишларни очиб берди. Илму фан, диний, миллий кадриятлар тарихий хотирани тиклаш ва мустаҳкамлаш, ижтимоий, маърифий юксалиш учун хизмат қилиб, бу жараёнда уйғониш даври мутафаккирлари қолдирган илмий, фалсафий мероснинг ўрни беқиёсдир. Бу ҳақда Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёев шундай дейди. “Ҳақиқатдан ҳам, азалдан турли савдо йўллари, маданият ва цивилизациялар чорраҳасида жойлашган ... Бу қутлуғ заминдан етишиб чиққан Имом Бухорий, Абу Али Ибн Сино, Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Мирсаид Кулол, Хўжа Ориф Ревгарий, Баҳоуддин Нақшбанд каби буюк мутафаккирларнинг номлари, уларнинг бой мероси бутун шарқ ва ғарб оламида машҳурдир. ...Биз мана шундай улуғ алломаларимиз билан, уларни камолга етказган она заминимиз билан ҳар қанча фахрлансак арзийди. Дарҳақиқат, ўтмишда қанча-қанча синов ва қийинчиликларга дуч келмасин, илм-маърифат, маданият ва санъат дарёси ҳеч қачон тўхтаган эмас. Кўплаб маърифат фидойиларининг ибратли ҳаёти бугунги кунда ҳам юртимизда янги жамият барпо этиш, баркамол авлодни тарбиялаш, маънавиятимизни юксалтиришда бизга беқиёс куч бағишлаб келмоқда”[3, Б.145, 146].

Ҳозирда энг муҳим вазифа шундан иборатки, ўзлигимизни теран англаб, мутафаккир боболаримиз, азиз авлиёларимиз қолдирган бебаҳо меросни асраб-авайлаб, янада бойитишимиз, улуғ аждодларимиз ишининг муносиб давомчилари бўлмоғимиз лозимдир. Чунки, уйғониш даври мутафаккирлари ўз даврлари учунгина эмас, балки келгуси авлодлар, келажак замон ва даврлар учун ҳам маънавий куч-қувват манбаи, бебаҳо мерос қолдириб, Абу Наср Форобийнинг фалсафага доир, ал-Хоразмийнинг ҳисоб илмига доир, Абу Али ибн Синонинг тиббиёт илмига доир, Абу Райхон Берунийнинг аниқ фанлар ва тарихга доир, Алишер Навоийнинг адабиётга доир ва яна кўплаб олиму фозил аждодларимизнинг илмий, фалсафий мерослари ўз даврларидан кейин ҳам дунё халқларига йўл кўрсатиб келаётганлигини бутун жаҳон жамоатчилиги эътироф этиб келмоқда.

Бундан ташқари Қуръон, ҳадис ва шариат аҳкомлари ўзининг инсонпарварлик, адолатпарварлик, маърифатпарварлик ва ҳар бир мўмин-мусулмон инсофли, диёнатли бўлиши, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмаслиги,

ватанни ҳимоя қилиши зарурлиги каби юксак ахлоқийликка даъват этувчи ғоялари билан дунё халқлари маънавий ҳаётини юксалтириб, ҳозирда ҳам барқарорликни таъминлашга хизмат қилмоқда.

Дарҳақиқат мамлакат Президенти Ш.М.Мирзиёев бу ҳақда шундай дейди. “Ҳозирги кунда Ўзбекистонимизнинг китоб фондларида 100 мингдан зиёд қўлёзма асарлар сақланмоқда. ... Ушбу ноёб асарларда бугунги давр ўртага қўяётган жуда кўп долзарб муаммоларга жавоб топиш мумкин. Хусусан, ислом динининг асл инсонпарварлик моҳиятини чуқур очиб берадиган, барча одамларни эзгулик, меҳр оқибат ва ҳамжихатлик йўлида бирлашишга даъват этадиган теран маъноли фикр ва ғоялар бугун ҳам ўз қиммати ва аҳамиятини йўқотган эмас. Лекин биз ана шундай ноёб мерос ворислари, шундай бойлик эгалари бўла туриб, уларни ҳар томонлама ўқиб – ўрганиш, халқимиз, аввало, униб-ўсиб келаётган ёшларимизга, жаҳон ҳамжамиятига етказиш бўйича етарли иш қилмаганимизни ҳам очиқ тан олиш керак” [4, Б.2].

Ўтмишга назар ташлайдиган бўлсак, милоднинг юз йилликлари бошларида ипак йўли мамлакатлари яъни, Кушон подшолиги, сўнг Эфталитлар давлати ва Турк ҳоқонлиги даврларида ҳам Хоразм воҳасида, Сўғдиёнада (Самарқанд, Бухоро, Қарши), Уструшонада (Сирдарё, Жиззах), Чоч (Тошкент ва унинг атрофи), Фарғона вилоятларида, Чоғаниёнда (Термиз, Денов) моддий ва маданий алоқалар тараққий этди ва уйғониш даврида диний эътиқодлар ўзаро муросада бўлиб, халқлар ҳаёти, мамлакат осойишталигида муҳим ўрин тутди. Шу билан биргаликда табиий фанлар ва атроф-муҳитни англашга, мавжудотни кенгроқ билишга интилиш кучайиб, хусусан, ўша пайтларда Сўғд таквимлари тузилди ва ҳозирги Тўрткул худудида эса расадхона очилди.

Кўриниб турибдики, мамлакатимизда қадимдан цивилизация асослари, моддий ва маънавий маданиятнинг чуқур илдизлари мавжуд бўлиб, ипак йўли алоқалари таъсирида илм-фан, дин тизимли равишда ривожланди, маданий-маърифий соҳаларда ижобий ўзгаришлар юз берди. IX аср бошларига келиб (832 йили) Бағдодда "Байтул-ҳикма" ("Донишмандлар уйи") ташкил этилди, унинг эҳтиёжи учун катта маблағ ажратилди. Байтул-ҳикма қошида иккита расадхона, илмий марказ ташкил этилиб, дунёнинг турли ерларида ёзилган илму фанга оид адабиётлар тўпланди, юнонча, лотинча, ҳиндча, хитойча, форсча ва бошқа тиллардан арабчага таржима қилиниб, ўрганилди. Хусусан, марказий осийлик олимлар бу марказда садоқат билан илм-фан ривожига ўз ҳиссаларини қўшиб, сомонийлар вазири Абу Фазл Балъамий ва Абдуллолар уларга бевосита ҳомийлик қилдилар, Хоразмшоҳ Абул Аббос Маъмун ва Абулхусайн томонидан ташкил этилган «Донишмандлар уйи» ("Мажлиси уламо") да Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Абу Сахл Масиҳий, Абу Наср ибн Ироқ, Абу Саид ибн Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Мискавайх, Абул Хайр Ҳаммор, Абу Мансур ас-Саолибий, Аҳмад Муҳаммад ас-Саҳрий, Абу Муҳаммад Ибн Хидр ал-Хўжандий,

Зайнуддин Журжоний, Абулкарим Зиргалий, Абу Абдуллоҳ ал-Вазир, Абул Ҳасан Маъмун, Абу Муҳаммад Хоразмий, Абдуаввал ибн Абдусамадий, Абу Азоқ ибн Бахном, ал-Косий, Абу Абдуллоҳ Илокий, Абусаид Шабибий, Абу Абдулла ал-Бий ан-Найсабурий, ал-Хорожий, ал-Ҳамдакий, Аҳмад Маъсурий, Абу Муҳаммад Раккоший, Абу Абдуллоҳ Ибн Ҳомид Хоразмий, Абубакр Муҳаммад Хоразмий, Қамарий, Аҳмад ибн Муҳаммад ас-Сухайлий ал-Хоразмий ва бошқа олимлар ижод қилдилар. Улар математика, астрономия, руҳият, алкимё, мантик, тиббиёт, фалсафа, тарих, тилшунослик, таълим-тарбия, адабиёт, мусиқа, география, геодезия, топография, механика сингари турли фан соҳалари билан шуғулланиб, жаҳон илму фани ривожига замин яратдилар.

X-XI асрларда минтақада кўп бунёдкорлик ишлари амалга оширилди. Янги мадрасалар, саройлар, масжидлар, мақбаралар ва бошқа ноёб меъморчилик иншоотлари барпо этилди. Бухоро, Самарқанд, Хива, Термиз, Марв, Шош, Хўжанд, Ўш, Андижон, Кеш, Кармана, Марғилон, Панжикент каби шаҳарларда турли илм масканлари вужудга келди.

Аслида, бундай илмий маданий ва маънавий юксалиш ўрта асрлар учун кутилмаган, шу билан бирга дунёни ҳайратда қолдирган ҳолат бўлиб, шунинг учун ҳам уйғониш, илк ренессанс деб тарихга кирди.

Бундай тараққиётнинг сарварлари Мусо ал-Хоразмий (783-850) ва Аҳмад ал-Фарғоний (798-865) математика, астрономия, география фанларини чуқур ўрганиб, бу соҳада кўплаб янгиликлар яратдилар. Хусусан, ҳозирги "алгебра", "алгоритм" сўзлари Ал-Хоразмий номи билан бевосита боғлиқдир.

Бундан ташқари Ал-Фарғоний дастлабки Ер шари харитасини тузган олимлардан бири бўлиб, ер меридиани бир даражасининг узунлигини улчаш, Нил дарёси суви сатҳини белгиловчи асбобни яратиш каби кашфиётлари билан жаҳонга машҳур бўлди. Олим йилнинг ёзда энг узун куни (22 июнь), кишда энг қисқа куни (23 декабрь), туну куннинг тенглиги-21 март ва 23 сентябрга тўғри келишини аниқлаб берди.

Дарҳақиқат ватандош алломаларимизнинг аксарият кўпчилиги қомусий олимлар бўлиб, X аср алломаси Абу Абдулло ал-Хоразмий (Мусо ал-Хоразмий билан адаштирмайлик) ўзининг "Илмлар калитлари" номли асарида ўша пайтда маълум бўлган элликка яқин илмлар таснифини, яъни классификациясини шарҳлаб берди. Табобат ва доришунослик борасида эса машҳур Ибн Синодан ташқари Ал-Кумрий, Абу Мансур Камарий, Шарафутдин ал-Ирокий, Исмоил Журжоний каби олимлар салмоқли меҳнат қилдилар.

Кимё фани равнақида Абу Бакр ар-Розий, Абул Ҳаким ал-Косий, геометрия ва тригонометрия ривожига Маҳмуд Чағминий, Шамсутдин Аълоул Бухорий, фалсафада Ибн Мискавайх каби донишларнинг ҳиссалари катта бўлди. Файласуф ва табиий фанлар билимдони Ал-Фаробий мусиқа ҳақида ҳам асарлар ёзиб, унинг ноталар хусусидаги китоблари ўрта асрлардаёқ лотин, иврит (қадимги яҳудий) ва бошқа тилларга таржима

этилди. Фахриддин Розий фалсафа, мантик, ҳуқуқшунослик, соҳаларида 150 дан ортиқ илмий рисолалар ёзиб қолдирди.

Минтақамизда мавжуд бўлган кўп тиллилик (турк, форс, араб) бу давр маданиятининг муҳим хусусиятларидан бири бўлиб, донишмандларимиз бошқа хорижий тилларни ҳам яхши билганлар. Масалан, буюк астроном математик, геодезия, геология, минералогия, тарих фанларининг билимдони Ал-Беруний 7-8 тилни мукамал билган. Хусусан, у Греция олимлари Эвклиднинг "Негизлар" ва Птолемейнинг "Альмагест" асарларини юнончадан, ўзи яратган "Устурлобия" китобини арабчадан санскрит тилига (қадимги ҳинд тилига) таржима қилганлиги тарихдан маълум.

Бундан ташқари аждодларимиз ақлни пешлашда шахмат ўйинининг аҳамиятини яхши билганлар. У пайтларда 100 катакли шахмат ўйини нуфузли ҳисобланиб, Абубакр ас-Сули X асрда энг кучли шахмат устаси бўлган. Абулфатх Ахмад эса XI асрда шахмат буйича қўлланма ёзган ва бу рисола бир неча асрлар давомида фойдаланилган. Фирдавсийнинг "Шоҳнома"асарида шахмат ўйини маҳорат билан ифодалангани бежиз эмас.

Дарҳақиқат IX-XII асрларда тарих, тилшунослик, бадиий санъат каби фанлар равнақи салмоқли бўлиб, Абу Бакр Наршахийнинг "Бухоро тарихи" Ал-Мустаффирийнинг "Насаф ва Кеш тарихи", Байҳақийнинг "Маъсудий тарихи" асарлари дунёга танилди. Шу даврда яна Хоразм, Самарқанд, Шош, Термиз, Чоғаниён ўтмишига оид тарихий рисолалар яратилиб, хусусан, "Бухоро тарихи" турли француз, рус, инглиз, араб, форс ва ҳозирги ўзбек тилларида бир неча бор чоп этилди.

Ушбу даврда туркий тилларга эътибор ҳам кучайиб, VIII-IX асрлар оралиғида ижод этган Ахмад Югнакий "Ҳақиқатлар тухфаси" дostonини яратди. Бизгача етиб келган ушбу асар гувоҳлик берадики, унинг муаллифи салоҳиятли шоир ва ахлоқ муаллими бўлиб, у асар 14 бобдан иборат ва унда маънавий-ахлоқий камолот сирлари жамланган. Дostonнинг биринчи боби бежизга "Илм манфаати ва жаҳолатнинг зарари ҳақида" деб номланмаган.

Бундан ташқари бу даврларда яна туркийшунос олим Маҳмуд Қошғарий "Туркий тилларнинг синтаксис қоидалари"ни ёзиб, «Девону луғатит турк» асарини яратди. Унда муаллиф 7,5 мингдан ортиқ туркий сузлар изоҳлари, грамматик ва дидактик хусусиятлари, шевалари тўғрисида маълумот берди. Шу билан бирга Юсуф Хос Хожибнинг "Саодатга бошловчи билим" китоби ҳам ўзбек адабий тилининг шаклланишида катта ўрин тутди.

IX-XII асрларда дунёвий илму фан ва маданият билан бир қаторда ислом мазмунини англаш, унинг моҳиятини ўрганиб, бошқа мамлакатларга ёйиш ҳам масъулиятли иш бўлиб бунда Имом ал-Бухорий (810-870) ва Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий (824-892)лар ташаббускор бўлдилар. Улар ислом дунёсида вужудга келган минглаб ҳадисларни синчиклаб ўргандилар, холис ва ишонарлиларини ажратиб, уларга шарҳлар бердилар. Улар Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбарнинг ҳаёти ва фаолияти шунингдек унинг диний ва ахлоқий кўрсатмаларига оид асарлар ёздилар. Бу зотлар машаққатли ижодлари ва

амалий ишларида мусулмончиликнинг асл маъносини маҳорат билан очиб бериб, исломнинг илму фан, маданиятга ва умуман тараққиётга бўлган таъсирини кўрсатиб бердилар. Улар исломнинг инсонпарварлик хусусиятларини таъкидлаб, унинг кўпчилик манфаатини кўзлайдиган демократик эътикод эканлигини ёритиб бердилар.

Зеро бу ҳақда Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёев “Маълумки, минтақамиз, авваламбор, бугунги Ўзбекистон замини ислом илм-фани ва маданиятининг қадимий бешикларидан ҳисобланади. Халқимизнинг ана шундай бой тарихий, илмий, маънавий меросини ҳар томонлама ўрганиш, жаҳон афкор оммасига кенг таништириш, энг муҳими, ислом динининг асл инсонпарварлик моҳиятини чуқур очиб бериш мақсадида биз азим пойтахтимиз Тошкент шаҳрида Ўзбекистондаги Ислом маданияти марказини барпо этишга қарор қилдик. Нега деганда, “Жаҳолатга қарши - маърифат” шиори остида мана шундай марказни ташкил этишни бугун даврнинг ўзи тақозо этмоқда” [5, Б.468, 469]. – дейди.

Дарҳақиқат Ал-Бухорий ва Ат-Термизийнинг садоқатли издошлари Абдурахмон ан-Насоий, Абу Мансур ал-Мотуридий, Қаффол аш-Шоший, Маҳмуд аз-Замахшарий, Абу Исо Самарқандий, Нажмиддин Кубро каби уламолар мусулмон дунёсининг йирик мутафаккирлари сифатида кўпчиликка машҳур бўлдилар. Хусусан, шайх Ал-Мотуридий таълимотига кўра, билишнинг уч манбаи мавжуд бўлиб, улар ҳис (сезги), нақл-ривоят ва ақл-идрокдир. Шу билан бирга ул зот ақл-идрокнинг алоҳида ўрни борлигини таъкидлаб, демак, ақлий далиллар ва исботлар асосида воқеликни англамоқ мусулмончиликда энг муҳим амал деб билдилар.

Бундан ташқари Ҳазрати имом Аш-Шоший ҳалоллик, одиллик масалаларини ўз асарларида кенг ёритиб, шариат қонун-қоидаларини чуқур таҳлил этди. “Ҳидоя” асарини яратган Бурҳониддин Марғинонийнинг мулоҳаза ва тавсиялари эса ислом дунёсида кўп асрлар давомида муҳим манба бўлиб, у ёки бу масалани адолат ва инсоф нуқтаи назаридан ҳал этишда асосий қўлланма вазифасини бажариб келди. Имом ал-Бухорийнинг “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” “Ал-адаб ал-муфрад”, “Ат-тарих ас-сиғар” каби асарлари ислом тарихидаги муҳим манбалар бўлиб, Ал-Бухорийнинг “Жомеъ ат-таворих” асари кичик тарих, ўртача тарих ва катта тарих деб номланувчи уч қисмдан иборатдир. Исмойил Бухорийнинг 1974 йилда топилган “Кичик тарих” ва “Ўртача тарих” китоблари Самарқанд давлат университетининг шарқ қўлёзмалари фондида сақланмоқда.

Бундан ташқари ислом дини ва унинг доирасида, Қуръон, ҳадис талабларига мос равишда пайдо бўлган тасаввуф таълимоти XI асрга келиб кенг тарқала бошлади. Юртимизда эса сўфийлик асосларини Юсуф Ҳамадоний, Абдулҳолик Ғиждувоний, Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғонийлар тарғиб этиб, ривожлантирдилар. Хоразмда Кубравия биродарлиги, Бухорода Нақшбанд тариқатлари шаклланиб, уларнинг барчаси ўша даврда ислом маданияти ва маънавияти асосларининг ривожини,

одамларнинг иймонли бўлишида муҳим ўрин тутди. Бу иймон-эътиқод эса асрлар давомида синовдан ўтиб, ҳамон одамларни камтарликка мўминликка, ҳалолликка, бағрикенгликка, инсофу-виждонли бўлишга даъват этиб келмоқда.

Демак, бир давр ва маконда ҳам дунёвий, ҳам диний билимлар ривожланиб, улар бир-бири билан зиддиятда бормади. Фарб мамлакатларида деярли етти аср давомида инквизиция (зулмат) ҳукм сурган бир вақтда, мусулмон юртларида, хусусан Марказий Осиёда, маънавий-маърифий тараққиёт юз берди ва юксалди. Бу ҳолатнинг асосий сабаблари эса илму фан, исломнинг ривожиди эди. Ўша вақтда дунёвий илм аҳли исломни инкор этмай, балки кўп жиҳатдан унга таянди, мусулмончиликнинг ахлоқий, маънавий сифатлари эса уларга мадад бағишлади. Мамлакатимиздаги юксалишнинг энг муҳим хислати инсонпарварлик бўлиб, бу давр илму фани ва маданиятининг марказида инсон, инсоний ақл, ҳис-туйғу, инсон маънавий бойлигини эъзозлаш, уни юксалтириш бўлди.

Бу ҳақда Ўзбекистон президенти Ш.М.Мирзиёев “..қадимий маданият ва цивилизациялар чорраҳаси бўлган юртимиз заминидан ўрта асрларда минглаб олиму уламолар, буюк мутафаккир ва шоирлар, азиз-авлиёлар етишиб чиққан. Уларнинг аниқ фанлар ва диний илмлар соҳасида қолдирган бебаҳо мероси, бутун инсониятнинг маънавий мулки ҳисобланади” [4, Б.2]. – деб таъкидлайди.

Дарҳақиқат ўрта аср олимлари ислом динининг бешта фарзидан биринчиси, «эзгулик ва ҳақиқат тимсоли бўлган яратувчи зот – Аллоҳга тил ва дил бирлигида ихлос қўйиб ишониш, эътиқод яъни Қуръони каримнинг «Иймон» калимаси ва «Ихлос» сурасини дилга жо қилишни мусулмончиликнинг ибтидоси» -деб билдилар. Балким халқимиз асрлар давомида мустамлака, ҳар қандай зулм, истибдодларга қарамасдан ўзлигини, маданиятини, иймон-эътиқодини сақлаб қолганлиги ҳам шу муқаддас ислом динининг таъсиридандир. Бу ҳақда И.А.Каримов «Айниқса кўп асрлар мобайнида, халқимиз қалбидан чуқур жой олиб, ҳаёт маъносини англаш, миллий маданиятимиз ва турмуш тарзимизни, қадриятларимиз, урф-одат ва анъаналаримизни безавол сақлашда муқаддас динимиз қудратли омил бўлиб келаётганини алоҳида таъкидлаш жоиз. Нега деганда, инсонийлик, меҳр-оқибат, ҳалоллик, охиратни уйлаб яшаш, яхшилик, меҳр-шафқат сингари халқимизга мансуб бўлган фазилатлар айнан ана шу диний заминда илдиз отади ва ривожланади»[1]. - деган эди.

Дарҳақиқат уйғониш даври мутафаккирлари ислом динининг моҳиятини ҳаққонийлик, покликка чорлаб, бинобарин, у ҳамиша кишиларни эзгулик, бағрикенглик ва комиликка бошлаганини ҳам назарий, ҳам амалий нуқтаи назардан изоҳлаб бердилар. Масалан, Исмоил ал-Бухорий ислом дини асрлар давомида юксак маънавият омили бўлиб хизмат қилиб келганлиги ва унинг мавқеи тобора ошиб бораётганини ўша даврдаёқ асослаб берган эди.

Зеро, И.А.Каримов «Имом ал-Бухорий ҳазратлари нафақат ўзбек халқи, балки бутун мусулмон оламининг фахр-ифтихоридир. Ул табаррук зотнинг ҳаёти том маънодаги илмий ва инсоний жасорат, букилмас ирода, сўнмас эътиқод тимсолидир»[2, Б.185].– деб таъкидлаган эди. Шу боис Исмоил ал-Бухорийнинг ҳаёти, фаолияти, у қолдирган маънавий мерос даврлар оша ўз кадру қийматини, ўзининг ибратомуз таъсирини йўқотган эмас.

Шу даврда ижод қилган алломалардан яна бири ат-Табарий бўлиб, унинг машҳур асари "Тарихи ал-Расул вал-мулк" (Пайғамбарлар ва мамлакатлар тарихи) ёки "Таворихи ат-Табари" деб аталади. Табарийнинг бу асарини 963 йилда Балъамий қайта ишлаб форс тилига таржима қилди. Ат-Табарий ўз асарини ёзишда ўзидан аввал ўтган Абул Ҳасан али ибн-Муҳаммад ал-Маданий асаридан кенг фойдаланган ва у араб тарихчиларидан биринчи бўлиб тарихий воқеаларни аниқ тарихий далиллар билан ёзган эди.

Дарҳақиқат буюк ипак йўли мамлакатлари мутафаккирлари яратган илмий асарлар ўша асрлардаёқ араб тили орқали дунёга танилиб, Шарку Ғарбда ибрат бўлди ва маълум даражада андоза ролини ўйнади. Уларнинг асарлари турли тилларга таржима қилиниб, Франция, Англия, Испания, Италия, Голландия ва бошқа кўп мамлакатларга тарқалди. Масалан, Ибн Синонинг "Тиб қонунлари" Ғарб илм-фан тили бўлган лотин тилида 30 мартадан ортиқ чоп этилди ва лотинчадан Европа ва бошқа қитъа халқлари тилларида нашр этилди.

X асрдаёқ Рим папаси Сильвесто II мураккаб рим рақами ўрнига Ал-Хоразмий қайта ишлаб чиққан "араб рақамлари"ни амалиётга киритиш ҳақида фармон берганди. XV асрда Австрия ва Италия университетларида Ал-Фарғонийнинг прономик асарлари бўйича маърузалар қилинганлиги хусусида голландиялик олим Регимонтон хабар беради. Ойнинг янги кашф этилган икки кратерига Ал-Фарғоний ва Мирзо Улуғбек номлари берилганлиги ҳақида 1647 й польшалик Ян Гевелий айтган эди. Мутахассисларнинг таъкидлашларича, Ал-Форобий асаридан ғарбнинг машҳур олимлари Леонардо да Винчи, Бэкон, Коперник, Кеплер, Лейбниц ва бошқалар фойдаланганлар. Алломаларимизни машҳур шоир А. Данте, И.Шиллер тараннум этган, буюк немис файласуфи Г.Гегел аждодларимиз ижодига тан бериб, уларга юксак ҳурмат билдирган эди.

Бугунги кунда ҳам жаҳоннинг кўплаб мамлакатларида юртимиз донишмандларининг ноёб қўлёзмалари авайлаб сақланмоқда. Масалан, Ал-Хоразмийнинг арифметика хусусидаги рисоласи XII асрда Испанияда лотин тилига таржима қилинган эди. Бу таржиманинг XIV асрда кўчирилган ягона қўлёзмаси ҳозир Англиянинг Кембриж университетида сақланмоқда. Асар "Диксит Алгоритми", яъни "Ал-Хоразмий дейдики" деб бошланади. Хоразмий қаламига мансуб астрономик асарнинг 1037 йилда кўчирилган арабча нусхаси Страсбург (Франция) университети кутубхонасида мавжуд. Ал-Фарғоний асарларидан бирининг қўлёзмаси АҚШнинг Принстон университети кутубхонасида сақланмоқда. Мисрнинг машҳур "Ал-Азхар"

дорилфунунида марказий осиелик олимларнинг юздан ортиқ асарлари бугун ҳам илми толиблар хизматидадир. Ал-Хоразмий асарлари бутун дунё математикларининг алгебрага оид изланишлари силсиласидаги биринчи халқа ҳисобланиб, “Ал-Хоразмийнинг ижодий фаолияти табиатни ўрганиш, билишнинг илмий методларини татбиқ этишга йўналтирилган эди. Унинг ижодиёти ўрта аср Шарқининг табиий-илмий ва илғор тараққийпарвар фалсафий ғояларини шакллантиришга ёрдам берган” [6, С.33].

Демак, IX-XII асрлар Марказий Осиёда илму фан, дин, маданий. маърифий тараққиётнинг барча соҳаларида юқори даражали ривожланиш юз берди. Шу боис бу жараённи уйғониш, ренессанс даври дейишга етарли асос мавжуд. Шу боис IX-XII асрларда маърифатли дунё юртимиз донишмандларини қанчалик иззат-икром қилган бўлса, XXI асрда биз халқимиз, миллатимизга нисбатан ана шу эҳтиромни қайтадан қўлга киритишимиз керак.

Бугунги кунда Ватанимиз янги цивилизация арафасида турибди, мамлакатимиз улкан тараққиёт сари қадам қўймоқда ва катта тарихий даврни ўз ичига олган уйғониш даври маънавияти халқимиз маданий меросининг ўзига хос хусусиятларини очиб беришда алоҳида аҳамият касб этади.

Иқтибослар / Сноски/References

1. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. -Т.: «Маънавият», 2008. (Karimov I.A. High spirituality is an invincible force. T.: "Spirituality", 2008.)
2. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. -Т.: Ўзбекистон, 1999.-бет. 185.(Karimov I.A. We are building our future with our own hands. T.: Uzbekistan, 1999. P. 185)
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қураимиз. –Т.: “Ўзбекистон”, 2017. –бет. 145-146 (Mirziyoyev Sh.M. We will build our great future together with our brave and noble people. –T.: “Uzbekistan”, 2017. Pages 145-146.)
4. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси “Халқ сўзи” газетаси, –Т.: 2017. 23 декабрь –бет 2 (Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis, “Khalq so'zi” newspaper, December 23, 2017, page 2.)
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга қўтарамиз. Ватанимиз тақдири ва келажаги йўлида янада ҳамжиҳат бўлиб, қатъият билан ҳаракат қилайлик. 1-жилд – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. –бет. 468-469 (Mirziyoyev Sh.M. We will resolutely pursue our national development path and take it to a new level. Let us unite more and work resolutely for the fate and future of our country. Volume 1 - Tashkent: “Uzbekistan”, 2018, pages 468-469.)
6. Хайруллаев М.М. О мировоззрении и научных идеях ал-Хорезми // Великий ученый средневековья ал-Хорезми – Т.: 1985. -С.33.

(Khayrullaev M.M. On the World View and Scientific Ideas of al-Khorezmi
// The Great Middle Aged Scientist al-Khorezmi - Tashkent, 1985. -P.33.)